

3.

Tørninglenske Kirkeforhold.

Blandt de Embedsforhold, hvori Bispen i Ribe var stillet, var der neppe noget, som til Stadighed voldte større Vanskelighed end de tørninglenske Kirkeforhold, paa Grund af at dette Distrikt i verdslig Henseende hørte til Hertugdømmet Slesvig, medens det i kirkelig Henseende stod under Ribe Stift. Der er i disse Samlinger allerede tidligere meddelt enkelte gode Bidrag til historisk Oplysning om dette Forhold¹⁾, og i Allens Skrift, det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland I, 64 fig., haves en Oversigt over de kirke-politiske Stridigheder, som Tørninglens særegne Stilling gav Anledning til. Da jeg imidlertid har fundet en Del flere oplysende Bidrag til dette Forholds Historie, end Allen har kjendt eller har kunnet gjøre Brug af, har jeg anset det for passende at meddele dem her. Men da Allens almentilgængelige Skrift er gaaet forud, skal jeg ikke optage Sagen fra Grunden af, men kun holde mig til det begrændsede Tidsrum, fra hvilket jeg har ny

¹⁾ Kirkehist. Saml. I, 206—20. 391—4. 477—9. Ny kirkehist. Saml. III, 44. 292. 294. 296—9. 334—6. IV, 69—70. Jvfr. mine Bidrag til Slesvigs Kirkehistorie i Kirkekalender for Slesvig Stift. 1862.

historiske Bidrag at meddele, og selv med Hensyn til dette kun frembæve Hovedpunkterne.

Ved den Deling af Hertugdømmerne, som Christian III 1544 foretog med sine Brødre Hans og Adolf, tilfaldt Tørringlen Hertug Hans, og Virkningen deraf blev snart kjendelig, som man vil se af følgende karakteristiske Brev af 20 Marts 1545 fra Ærkedegnen Jens Viborg i Ribe til den tidligere Ærkedegns sammesteds M. Jørgen Gyldenstjerne (da boende i Odense¹).

Myn wilig tiennest altidt forsentt¹ mett wor Herre. Kiere Jørgen, synderlig godhe wen, kan ieg aldrig nochsom schriffue then store tribulatze och modtgangh, som ieg haffuer haffdt, siden ieg sisth talet mett ether, ffor thet erckedegendom, i meg vdi en wndt tidt resignerett haffuer. Dog ieg tacker ether som en erlig from mand och kand icke leghe ether thet till nogenn wndhe, thi i gjorde thet vdi en godt menning. Jeg haffuer dog saa gott som wandrett ther om, saa ieg icke haffuer mwsszen kunde andet haffue taget ware siden Michaelis, nw till Ffyenn, nw vdi Lantheholstenn, nw vdi Nøriutlandt efter K^e M. mett then ene schriffuelse effther then andenn, saa ieg haffuer tærett och kosteth ther paa meere end lx daler, som ieg mett klare register kand bewisze, fforwden alle myn store møde och wmag och then skade ieg haffuer ther haffuit aff. Och er ieg ther alth lighe ner weth. Nw er myn sag opsatt paa thet nyy till neste almyndelig herdage, som stande scall vdi Othensze weth pyntzedags tidt, end dog hertug Hans och en stor parth aff Holster radt war nw her forsamblett, och de haffue dog inthet paa at stande, andet end thi lyeder myn herre²) till hwilken sidhe thi wille, thet Gud were klaget, och nar then tidt komer, tha widt ieg wisseligen

¹) Brevet findes i Orig. i Geh.-Ark., Topograf. Saml. Ribe Nr. 73, i hvilken Samling der gjemmes en Række senere Breve fra Jens Viborg til Jørgen Gyldenstjerne om de samme Forhold.

²) Leder min Herre o: Christian III.

thet bliffuer alth lighe ner. Ther fore wille ieg tha sende ether mynne bewisninger, ati ville bruge ethers winner ther vdinden, atj kunde dryffue thet thil nogen endhe, thi ieg er nw trett och wdtærett och haffuer ther paa spiltt myne mange pendinge, saa ieg er en arme man ther offuer. Jeg haffuer icke andet fangett for alle myne store pendinges wdgiffit end ij lester byg aff Emmerløff; Brønse tyndt, som løb seg iii lester och vi ort. korn, tog Henrick Rantzow meg alth samen fra. Och kunde han ther till skille meg weth hals och ere, tha gjorde han thet gerne, saa bode meg thet Gudt. Jeg menthe, att iegh ther mett paa thet neste schulle haffue wdrettet ethers pense¹⁾, nw wille thet hwercken naa till ether eller meg, wden Gudt wille skicke ther andet radt till. Jeg haffuer giordt ther om saa møget, som meg fattig man stander meesth attgiøre, saa well for ethers skyldt som for myn egen, end dog thet lidet hielpe wille. Bedendis ether gantske k^{en} och gerne, atj icke wille tage till wuillie, att ieg thenne aars pense icke kunde wdrede for then leyligheds skyldt, som forstaar; thet er ingen saarer emodt end meg; thet maa bliffue bedre mett Guds hielp en anden aar; ther som det icke skeer, tha haffuer ieg giffuit alth for møgeth wdt. I schulle langtids siden haffue haffdt then dieldt, i schreff mig till om, haffde thenne forhindring icke paa komett; nw kan ieg icke kome thet affstedt, end dog wilien er godt, thet kiende Gudt aff himmelen. Haffuer Gudt forseett, att sagen maa tage en godt endhe, tha scall ieg saa handle emodt ether, atj scall tacke meg ere och gott. Wille i och cristeligen och redeligen betencke thenne sag, tha hober meg, i icke kunde giffue meg skyldt mett nogen rett; thi ieg møget helder wille haffue thet, i meg resignere rett haffuer, end i wille haffue ethers pense. Nw er offuermackt meg alth for hartt; Gudt er dog mechtig thet att wendhe, om thet er hans wilie, som meg io hober thet er.

¹⁾ D. e. den aarlige Sum, Jens Viborg havde forpligtet sig til at betale Jørgen Gyldenstjerne for Afstaaelsen af Archidiakonatet.

Jeg wille snart schriffue ether till igien. Her mett ether paa thenne tidt Gud almect^e befalindes. Ex Kaalding 6te feria post dominicam Letare anno etc. xlv.

Jo. Vibergius Ripen.

Paa en indlagt Seddel: Kiere Jørgen, bliffuer ther en her-dage standendes vdi Othensze dominica quasimodogeniti etc., tha wille ieg schriffue ether till igien och fleere wener, som ieg acther meg gott aff, thi canceller giffuer meg stor trøst ther vdinden, att k^e ma^{tt} paa thet sisthe wille dog giøre ther en endhe paa, saa han wille thet icke lade wndganghe; i kunde selff handle widere wett hannom bode tha och her forinden. Iterum valet.

Udskrift: Erligh och welbyrdig man Jørgen Gyllensternn, syn synderlig godhe wenn, kierligenn tillschreffuitt.

Trods de Vanskeligheder, som Hertug Hans og hans Embedsmænd ved enhver nogenlunde brugbar Lejlighed lagde i Vejen for Udøvelsen af den Biskoppen i Ribe tilkommende kirkelige Myndighed i Tørninglen, finde vi dog Vidnesbyrd om, at Bisperne have examineret og ordineret Kandidater til Præsteembedet og meddelt dem Kollats. Nogle saadanne Vidnesbyrd for Aarene 1567—9 skulle her meddeles; af de tre første, sammenhørende Stykker dog kun Uddrag.

a.

1. Mats Benditsen i Kiøbenhoedt, Herredsfoged i Frøsherred, 3 andre Mænd fra Kiøbenhoedt og 3 fra Langgetuidt, bevidne paa Schraffue Sogns Vegne, — efterdi Her Niels Seurensen, Præst til Rødding og Schraffue Kirker, har annammet Hr. Seuren Knudssen til Kapellan og Medtjener, og da samme Hr. Seuren Knudssen har skicket sig vel hos dem i 7 Aar baade med Hensyn til Lære og Levned — at de have givet deres Samtykke til, at han maa være deres Kapellan med det Tilsagn, at ville begjære ham til deres Sognepræst, naar deres nuværende Præst dør. Herredsprovsten Her Jesper i Forle (o: Fol) havde bifaldet Valget. Dat. 6 Maj 1567.

2. Bønder i Rødding, Brenne og Brendstrup bevidne paa Rødding Sogns Vegne at have givet deres Samtykke til, at Hr. Seuren Knudssen antages til Kapellan ved Rødding Kirke, og at have lovet at ville begjære ham til deres rette Sognepræst, naar deres nuværende Præst Hr. Niels Seurensen dør, alt efterdi deres nuværende Sognepræst havde antaget ham til Kapellan og Medtjener, fremdeles efterdi han har været hos dem i 7 Aar, og de ikke have nogen Skylding til ham enten paa hans Lære eller Levned, og endelig fordi deres Herredsprøvt Hr. Jesper i Forle har givet Samtykke dertil. Dat. 9 Maj 1567.

3. Paulus Matthiæ, Superintendent i Ribe, samtykker og stadfæster, at Hr. Seuren Knutzen maa være Kapellan for Rødding og Skrave i Hr. Niels Seurensens Tid, og naar denne dør, maa blive en fuldkommen Sognepræst sammesteds, efterdi bemeldte Seuren Knutzen er tilforn examineret af Bispens Formand Mester Hans Taussen og af ham ordineret, fremdeles efterdi Hr. Niels Seurensen, Præst til Rødding og Skrave Kirker, har annammet ham til Kapellan og Medtjener, og efterdi endelig han har faaet et kristeligt Kald og Udvælgelse af menige Sognemænd i Rødding og Skrave Sogne. Dat. 2 Sept. 1567.

Originalerne i Gemeinschaftl. Archiv. VI, 39—41.

b.

Wy efterskreuffne Jacob Laurssen, sognepresth thyl Skerbeckyrck och herritzprousth wdy Huyddingherrith, Nils Hanssen wdy Stensbeck, Per Hanssen ibid., Knud Hagensen wdy Arnum, Anders Skreder och Thamis Perssen ibid., Anders Lassen wdy Hørup och Nis Madsen ibid., Niels Yenmercke, kendis och gøre wytterligt for alle med thette worth obene breuff, effther Christi fødsels aar 1568 torsdag effter Pinxstag, effter salige Her Jens Thamsens begraaffuelse paa Hørup kyrckegaard, effter som wy ere bleuffuen adspurd aff forskreuffne Her Jacob Laurssen, herritzprousten, huo wy wylle gyffue røst och kald ygen thyl en sognepresth

och seelsørger, thaa hauffuer wy forneffuende mend sammerlygen med herritzprousten Her Jacub och meninge almoen aff Høurup sogen kaldeth Her Olaff Poulssen thyl en sand sognepresth wdy salig Her Jenss Thamsens sted thyl Høurup kyrcke, øfter som bispen høylerd mand mester Pael Madssen thylforn hagde kend hannom god wdy lerdommen. Och wy forneffuende mend med menyng Høurup sognefolk forplicher oss thyl ath ansee hannom for woris sande sognepresth, gyffuendis hannom woris rentthe och ald retthyghed, som syne salige forfedere och hendøde sogneprester wanlygen plegede att gyffues y aldlundmade. Ath saa er sked, som bemeld och forskreuffuet stander, thaa tyl wyder bekrefftingge trækker wy forneffuende Her Jacub Laurssen och Negels Hanssen wdy Stensbech woris indsegeler neden for thette worth obne breff, och wy andre forneffuende, som ey hauffuer indsegeler, woris wanlygen mercker. Datum vt supra.

Udenpaa: Her Oluff Poulssen kaldsbreuff thyl Høurup-kyrcke aff Her Jacub Laurssen herritz prousten och vij thij formuisten mend wdy Høurup sogen med ganske Høurup sognefolckes endrechteligen røst och samtøcke.

Original med to Segl i Gemeinsch. Archiv. VI, 42.

c.

Jeg Pouel Matzsen, superattendent offuer Riiber stight, gior witterlig, at ephtherdi denne breffuiser wellerd mand Her Michel Therloffsen, er nu aff Guds forsyun kaldet thil kiercke thiennisthe och den hellige prædicke embede, at were soghnprest thil Skrystrup soghen, tha hauffuer jeg paa mynn embeds weghne for^{ne} Her Michel Therloffsen flytteliggenn offuerhørd, och ephtherat hand er befunden wdj lerdom och leffnith skickelig och bequem aff Gudtz naade thil kiercke thiennisthe at maa forstaa, och hand mig derpaa sinn eed och forpligthelse giord hauffuer, tha hauffuer jeg nu ephther denn hellige apostoliske skick med bønn thil Gud och hinders paaleggelse obenbarlig wdi denn christenn mieninghed for^{ne}

Her Michel induiet thil det hellige predick embede och kiercke thiennisthe, och hannom forkynder eenn reth Gudtz ordtz thienner at were. Thi beder jeg alde och huer serdelis, som for^{ne} Her Michel Therluffsen hender for athkomme, och besynderlig mienighe almue och soghen mend wdj for^{ne} Skrystrup soghen, at de for Gudtz skyld och denn christenn mienighedtz gaffnn hannom annamme, forde och forfremme thil det bedsthe, thagendis løenn aff denn aldmeg^{te} Gud, som sodann welgierning icke wil forglemme. Schreffuet wdj Riibe andenn Pingstdag aar 69.

Wnder mith signet.

Paulus Matthiæ, Superatt. Ripen.
manu propria.

Orig. i Gemeinsch. Archiv. VI, 43.

Nogen Tid før Biskop Povl Madsen udstedte det sidst anførte Brev, havde han modtaget følgende kongelige Befaling om at hævde den ham tilkommende Myndighed i Tørninglen i samme Omfang som hans Forgænger Biskop Hans Tavsens.

Frederich den Anden met Guds Naade Danmarckis,
Norgis, Wendis och Gottis Konning etc.

Vor gunst tilforn. Vider, at som i lader giffue tilkiende, at høyborne Førstis, vor kiere Frendis, Hertug Hansis aff Holsten, Lensmand, os elsk^e Lorentz Wensin, lader sig mercke at ville indgribe vdi nogen wor oc kronens ret oc herlighed vdi Riberstift, ydermere end nogen tid skede vdi vor kiere Herre Faders tid, salig oc høylofflige ihukommelse, oc vdi Mester Hans Taugesens tid, som for eder Superintendent var der vdi stiftit, oc i derfor aff oss begierendis er at motte fange at vide, huad i der vdinden giøre eller lade skulle. Da bede vi eder oc ville, at i tiltencke met alting der sammesteds at holde, effter som vdi høymelte vor kiere Herre Faders tid holdet bleff, saa oc eftersom Mester Hans Taugesen det for eder holdet haffuer, oc dersom nogen dennom ville vnderstaa nogen forhindring der paa at giøre, at i da strax giffuer oss det tilkiende, saa

vi oss dereffter kunde haffue at rette. Dermet gjør i oss til willige. Screffuet paa wort Slot Frederichsborg den ix Martij Aar Mdlxviii. Vnder vort Signet.

Friderich.

Afskrift fra 1619 i Konsist. Arkiv. Pakken Nr. 84.

Den faste Holdning overfor de hertugelige Embedsmænds Overgreb, som Kong Frederik i det anførte Brev havde paa-lagt Biskoppen i Ribe at indtage, gav som det synes snart Anledning til ny Forviklinger, saaledes som det nærmere vil fremgaa af følgende tre Kongebreve fra Sommeren 1569.

a.

Johan Frijs oc Jørgen Rosenkrantz finge breff, som følger.

Wij ville eder naadigst icke forholde, att effther som wij haffde befalitt wor stadtholder oss Elsk. Henrick Rantzou att skulle tale med høgborne første wor kiere frende hertog Hans etc. om the klagemaal for oss komit er, anrørendis huis angreb oc forfang hans K^{ts} befalningsmend gjør wore superintendenten vdi theris visitatz oc anden wor geistlige jurisdicts baade vdi Riber stigt oc paa Femmern etc.: Tha haffuer for^{ne} Henrick Rantzou nu tiilschicket oss huad suar hannom aff hogmelte hertog Hans paa for^{ne} werffue giffuit er, effther som i aff same suar her hoss liggendis haffuer att forfare¹⁾. Thi bede wij eder oc begere, attj strax ville tiill eder beskede wore Superintendenten vdi Riber stigt oc Fyens stigt, att the eder grundeligen vdi same sag altingist kunde berette, oc haffue wij tiillschreffuit hogmelte hertog Hans, att hans K^t vil fuldmagt giffue hans K^{ts} raad, som ther nu tiilstede er, same sag med eder att høre, huilkiitt breff wij eder tiilschicker, attj thet ther fran iligen vilde forschaffe hertog Hans tiillhende. Wij sende eder oc en copie aff for^{ne} breff, attj kunde forfare, huad thet indeholder, oc attj siiden med hogmelte hertog Hansis forordnede raad ville eder same irringe foretage oc vore superintendents klage oc hogbemelte hertog Hansis lensmendtz anttuortt

¹⁾ Dette Svar er neppe mere bevaret.

høre oc forfare, oc ther paa kiende, huad rett er, oc i ville med flid se ther paa, att inthet aff vor oc kronens rettighed forkortis, thissligiste attj ville tale med hertog Hanssis raad, oc de fremdelis ville vnderuise theris herre, at hans K^{tt} vilde giøre thend forordning oc alting saa bestille, att ingen wiidere indgreb skulde giøris vdi vor oc kronens rettighed, men att wij motte thet vbehindrit nyde, effther som wor kiere herre fader, salige oc hoglofflige ihukommelse, oc andre framfarne konger før oss hafft haffue. Fremdelis schicke wij eder oss elsk. Bartram von Anefeldtz schriffuelse, huoraff i kunde forfare, huad besuerlige indpass hogborne første hertog Adolff giør oss i wor rettighed vdi førstendømit. Nu stille wij vdi ethers betenckinde, om thet icke er raadeligt att tale med hertog Adolffs raad, som tidt komer, oc sligt lade hannom forstaa, oc ther hoss begere, att the ville hoss theris herre thet saa forschaffe, att hans K^{tt} ville tiil-schicke noger hans K^{tt}s raad; wij ville vdi lige maade thet same giøre; oc the motte kome ther paa oc forhandle thet tiill ende. Huad eder ther vdinden siønis best, thet wille i paa wore wegne vdrette. Dog bede wij eder oc begere, attj icke neffner Bertram von Anefeld her tiill, icke heller lader eder mercke, att hand ther om oss haffuer tiillschreffuit. Ther med etc. Frederichsborg 26 Junii A^o 69.

Tegnelser over alle Lande. X, 366.

b.

Til M. Povl Madsen, Superintendent i Ribe Stift.

Frederich den Anden met Guds naade Danmarckis,
Norgis, Wendis oc Gottis Konning etc.

Vor synderlig Gunst tilforn. Vi bede eder oc begiere, at i strax iligen oc anseendis dette vort breff begiffuer eder til vor kiøbsted Otthense, tagendis med eder all den scriftlige beskeed, i haffue, anrørendis eders Visitatz i Synder Jutland oc anden deel, huor paa høyborne Førstis, vor kiere Frendis, Hertug Hanssis Befalingsmend giøre eder forhindring, oc fremdelis beretter os elsk^e Johan Frijss,

Jørgen Rosenkrantz oc Caspar Passelick, vore mend oc raad, der om all leyligheden, oc siden retter eder effter hues for^{ne} vore raad eder der ydermere paa vore vegne befallendis vorder. Dermed gjør i oss til wilge. Screffuit paa vort Slot Frederichsborg den xxvj Junij Aar Mdlxix.

Vnder vort Signet.

Friderich.

Efter en Afskrift fra Aaret 1619 i Konsist. Arkiv. P. 84.

c.

Johan Frijs, Jørgen Rosenkrantz oc Caspar Paselick singe Breff, som følger.

Eders schriffuelse the irringe anrørendis, som siig begiffuer emellom høgborne første wor kiere Frende Hertog Hans aff Holsten oc wore Superintendenten om the geistlig Visitatz vdj Riiber stigt oc paa Femmern, haffue wij nogre dage siiden bekommit, oc ethers betenckende ther aff forstandit; oc efftherdij wij forfare, att hogmelte Hertog Hansis Lensmend tiilholder thennom paa hans kierligheds wegne videre rettighed, end wij tilforn haffue aff uist baade vdj Riber Capitels frijheder, med kirckeiorde, kirckegaarde att borttfeste oc en part adelis bortt tage, regenschaff med vore Regenschaffs prouister att høre oc i andre maade; oc att ther skall findis breffue bode paa Riberhus oc vdj Riber Capitell, huor med sligt kand affwis, saa oc vdj Riber bye om bysens frijhed, thennom giøris forhindring paa: Tha paa thet slige breffue motte bliffue opsøgt, oc alle for^{ne} brøster paa en tiid kunde foretagis og tiill ende forhandlis, siønis oss best were, att ther med alting paa thenne tiid bliffuer bestandendis, tiill leyligheden siig anderledis kand begiffue, oc breffue oc anden deel thend handel anrørendis kand opsøgis. Huad eder om gott siunis, thet ville i lade oss med thet første forstaa, oc thersom thet skall bliffue paa thenne tiid bestandendis, see wij for gott an, attj beholde thet breff, wij hogmelte Hertog Hans om for^{ne} Erinde

sist tiilschreffuit haffue. Ther med etc. Schreffuit Soer
7 Julij A° (15)69.

Tegnelser over alle Lande. X, Fol. 370—71.

Det sidst anførte Brev viser, at Kongen besluttede sig til indtil videre at udsætte den Paatale af Hertugernes Overgreb, som han tidligere havde paatænkt; maaske have de vanskelige Forhold, hvori hans Rige befandt sig — Krigen med Sverrig var jo endnu ikke endt — været en medvirkende Grund for ham, i Forbindelse med den i Brevet anførte, til denne Tøven, saa trykkende end Tilstanden var for hans tro Embedsmænd og Undersaatter. Flere Aar trak hen, men Klagerne over de hertugelige Embedsmænds stedse videregaaende Fordringer standsede ikke; som Vidnesbyrd i saa Henseende skal her meddeles Udtog af tvende Tingsvidner fra 1574—5 efter Afskrifter i Gemeinsch. Archiv.

a.

1574. 20 Sept. Hvidding Herredstings Vidne, at Mester Jens Viborg, Kannik i Ribe, fik et Vidne af Tinget, at samme Dag og Tid Niels Michelsen, Herredsfoged i Hvidding Herred, stod selv personlig paa for^{ne} Ting, bekendte og bestod, at han paa Lensmandens Lorentz Wensiens og høj-lærde Mands Jørgen Beyers Vegne havde lyst Togsmand over alle Ribe Kapitelstjenere, som nu havde bortført Hertug Hans's Tiende af Hvidding Herred. Ligeledes tilstod for^{ne} Niels Michelsen, at han paa Lor. Wensiens og Jørg. Beyers Befaling havde forbudt Provsten i dette Herred, samt Præster og Kirkeværger, at de ikke maa gjøre Regnskab for Mester Jens, ligesom det ogsaa blev forbudt Hr. Gregers at gjøre Mester Jens nogen Pens eller Tribut af for^{ne} Brøns Kirke.

b.

1575. 12 Juli. Lustrup Birketings Vidne, at Seuerin Persen stod inden Tinge paa sin Husbondes, Mester Jens Kanslers Vegne i Ribe, gav Last og Kære paa, at Niels Michelsen, Herredsfoged i Hvidding Herred, havde forbudt

og frataget ham hans Provsti og Brøns Kirke imod Dom og Ret, som ham af salige Kong Christian forlenet var. Hvilket Provsti og Kirke Severin Perssen her idag igjen æskede, og gav han Kære paa, at han ikke kunde faa sine Ord beskrevne til Hvidding Herredsting igaar otte Dage. Og indvarsledes Niels Michelsen at møde idag paa Lustrup Birketing.

Endelig maatte man se at faa en Afgjørelse. I November 1575 samledes da i Kolding 16 Mænd — 8 fra Kongens og 8 fra Hertugens Side — for at bringe en Overenskomst til Veje. En udateret »Verzeichnis der Beschwer und Klägen, so sich zwischen der Ko. May. und Herzog Johansen zugetragen«, (i Gemeinschaftl. Archiv. XXII, 17) giver os Oplysninger om de Anker, der fra Kongens Side førtes. Et Udtog deraf skal her hidsættes:

Ærkedegn og Kantor skete Forhindring i de til deres Prælaturer hørende Rettigheder; de kunde ikke frit begive sig til deres Kirker og høre Regnskaber, men maatte vente, til en Skriver blev dem tilforordnet af Hertug Hans, »der mit dabei sei, welches von Alters nicht gebräuchlich gewesen, sondern neulicher Zeit, ungeacht des Anno 1553 zu Flensburg in ihrer F. G. und vieler fürnehmer holsteinischer Räthe Beisein und Gegenwärtigkeit verabschiedet worden, dass sich weder Vogt oder Schreiber zu Hadersleben, noch Jemand anders dessen annehmen oder damit bekümmern, sondern den Probsten frei stehen sollte«. — Hertugens Skriver tog 1 Dlr. af hver Kirke »zu Notthurft der Studenten« og 10 β lybsk til sig selv. Det formentes Ærkedegnen at bortfæste Kirkegaarde i Højer Herred, som han var vant til, og Hertugen tiltog sig dette. Ærkedegnen havde i 2 Aar ikke faaet den Pension, som tilkom ham af Sognekaldet i Brøns, da de fyrstelige Befalingsmænd forhindrede det.

Angaaende Superintendentens Embede klagedes: Nogle Kirker vare unddragne hans Visitation, saaledes: Lille Tønder, Løgumkloster, Højer. — Herredsprovsterne skulde have en Mark af hver Kirke i Herredet, men af de sønderjydske

Herredsprovster havde kun Provsten i Løherred faaet denne Mark. — Der androges endvidere paa, at Præsterne maatte beholde Olden i Præstegaardsskovene, som Hertugen altsaa ogsaa gjorde Krav paa. — Hvad Kirketienden angik, da til-egnede Hertugen sig Halvdelen af Tienden af de til Ribe Stift hørende haderslevhusiske og tørninglenske Kirker, medens han ikke tog den fra de Kirker, »so unter dem schleswigschen Sprengel zu ihrer F. G. Aemtern liegen«. Kirkerne i Ribe Stift kunde ikke taale dette.

Ved Mødet i Kolding stode Meningerne meget skarpt lige over for hinanden; hver Part holdt paa sit, og om en Udjevning af Stridighederne kunde der saaledes ikke være Tale. Kun derom enedes man at henvise Sagen til en Voldgiftskjendelse af Kurfyrst August af Sachsen, der stod i lige venskabeligt Forhold til begge de stridende Parter¹⁾.

Til Mødet i Kolding eller Tiden kort efter synes følgende udaterede Erklæring at høre, afgiven af Peder Bilde til Svanholm, en af de danske Rigsraader, som paa Kongens Vegne deltog i Mødet.

Huad thennd første punct, thennd hoghet och jus patronatus offuer the stridige kircker vdj Sønnder Juttlandt, och huad thennde anhennger, belangendes er, haffuer ieg icke wnnderladitt aldt thedtt, som aff the kongelige och førstelige anualder ther vdiindenn formedelst deductions schriffther, breffue och segell, register och andre beuisinge er framførdt, flitteligenn emod huer anndenn att offuerueyghe. Och kannnd nu ther paa, effther minn samuittighet och thennd forstanndt, som mig aff Gudtz naade wnnndtt och giffuenn er, icke annderledis for rettthe kiennde och affsiige:

Efftherthj kongenn paa Danmarckes krones wegne icke aldeniste, effther religionenns christelige forandring, wdj

¹⁾ Den koldingske Afsked eller Reces, dat. 13 Januar 1576, findes trykt — men vistnok mindre korrekt — i Staatsbürg. Magazin. V, 456—64. Jfr. Allen a. Skr. I, 69.

alld rett och rettighed, som bispenn och Riiber stigt, som horer vnder kronenn, haffuer haffdt, er inndthredenn, menn och saa thet archidegendumme ther sammestedt, som the stridige kircker meste parthenn wnder beliggenne ere, medt alld sinn tiilbehøringg, konngens och kronens, som thend retthe patrones, eyghenn frij forleening haffuer weritt, och bispen wdj Riibe och thennd archidegenn, som ther met huer thiid haffuer weritt forleent, och cantoren sammestedt aff arrildtz thiid thennd iurisdiction met visitation och regenschaffs proustie offuer samme kircker brugett haffue, end att ther fore, effther thennd beuisninge, som hos the acter ere att befinnde, thennd hoghed och jus patronatus offuer the kircker wdj Sønder Juttlandt, som tiill archidegendummet och cantorielt liggendes ere, met thennd geistlige iurisdiction kong. matt. och Danmarcks krone paa samme theris prelaturis och Riiber stigtz wegne met retthe tiilhører och bør att følghe, och ther fore thennd ordentlige visitation offuer samme kircker met retthe att bliffue hos superintendenten j Riiber stiigt, saa well som herlighedenn medt regenschaffs proustie hoss archidegenn och cantoren ther sammestedt offuer the kircker, som tiill the thuende prelaturer och stightt aff arrildtz thiid hørdt och liggett haffuer, christeligenn att bruge wdenn hinnder eller forfang wdj nogre maade, dog wnderthagen thennd hoghet och herlighed hogbemelthe herthug Hanszis thend Eldres F. Naade haffuer tiill Lygom, Bredwad och Abel kircker, effther thennd attkomme och beuisninge, som paa hans F. Naades wegne her paa forclarett er, huilche for^{ne} thre kircker met theris herlighed, hans F. N. følge och bliffue met retthe.

Huadt thienderne wdj Sønder Juttlandt wdj Riiberstigt, som och saa emellom hans kon. matt. och f. naade wdj thrette ere, belanger, efftherthj jeg forfarer, att the wdj bispennis och aff arrildtz thid haffuer weritt hoss kirckerne, och enndog hans F. N. haffuer holdett sig thennom tiill paa nogenn thiid lang, saa haffuer hans naade ligeuell, efftherthj thennd hoghet och geistlighe iurisdiction, och huad thend

anrørenndes er, haffuer weritt wdj thretthe, samme thien-der effther loug och rett icke haffdt wdj rolig heffd, møget mindre att kunde præscribere. Tha wed jeg ther fore icke retthere att kiende och siige, ennd forbemelthe thiennder saa well her effther som tiilforrn bør att følge kirckerne och presterne, saa the ther med kunde forbedris och wnderholdis och wdj saadanne maade komme Gud och hans hellige ord tiill ere och forfremmelse, huor tiill the aff arrildtz thiid ere stichtede och forordinerede, wdenn hans Matt. och F. Naade sig ther om annderledis christeligen och broderligenn forlige kunde.

Peder Byllde

mett eghen hand.

Orig. i Geh.-Ark., Danske Saml. Nr. 368.

Den 4de Marts 1577 afsagde Hertug August af Sachsen den æskede Voldgiftskjendelse. Idet han fulgte tyske Retsgrundsætninger, erklærede han sig i eet og alt enig med de hertugelige Raader. Kongen og hans Embedsmænd havde altsaa tabt Sagen, og Hertug Hans skulde fremtidig have ikke blot den verdslige, men ogsaa den gejstlige Højhed og Patronatsret over de omstridte sønderjydske Kirker (med Undtagelse af Brøns, Emmerlev, Vestervedsted, Daler og Romø), medens dog Kapitlet i Ribe skulde have Ret til at visitere og afhøre Kirkeregnskaberne, men i Nærværelse af Hertugens Skriver, der skulde passe paa, »dass in der Rechnung dergestalt gehandelt, dass den Kirchen nichts entzogen¹⁾«.

¹⁾ Staatsbürg. Mag. V, 464 flg. Waitz. Schlesw. Holst. Geschichte II, 370. Rhode, Haderslev Amts Beskr. S. 75. Gjessing, Jubellærere. I, 298. Allen begaar udentvivl en Fejl ved (Det danske Sprogs Hist. i Hertugd. Slesvig I, 69) at sige, »at Bispen af Ribe fremdeles skulde beholde sin gamle Ret til at visitere alle disse Kirker«; thi den Visitats, der i den koldingske Afsked forbeholdes »Kapitlet« (ikke Bispen) i Ribe, var den saakaldte Specialvisitats, der væsentlig bestod i Undersøgelse af Kirkeregnskaberne, og fra gammel Tid tilkom Ærkedegne og Kantoren i Ribe Kapitel. Der siges ogsaa udtrykkelig hos Gjessing (a. St.), at M. Henrik Dinggreve, Provst i Haderslev, fra 1577 fik Inspektionen over de tørringlenske Kirker.

Om nogle af Følgerne, som denne Afgjørelse havde, underrettes vi i et Kongebrev til Lensmanden i Ribe, der her skal meddeles ¹⁾:

Brev til Erik Lykke, saa lydendes:

Frederik den Anden etc. Vor Gunst tilforn. Vider, at eftersom du underdanigst er begjærendes at vide, hvorledes at der skal forholdes med hvis Tiende, som baade du paa vore Vegne have oppebaaret, udi lige Maade Kannikerne og Hospitalet, eller og endnu kan staa tilbage hos Bønderne af de Sogne, Hertug Hans haver forment sig at have Ret til, al den Stund den Tilstand haver været: da efterdi vi formærke, at Kurfyrstens Dom er de Holster tilfalden, bede vi dig og ville, at du efter slig Lejlighed lader Hertug Hanses Fuldmægtige følge Tienderne med hvis som ligger oppebaaret, saa længe den Tilstand haver været, eller og endnu kan staa tilbage hos Bønderne, og at du paa vore Vegne tilsiger og befaler Ærkedegnen og Kantoren udi Ribers Domkirke, at de visiterer og oppebærer hvis Rettighed dennem bør, naar Hertug Hanses Skriver bliver derhos, saa alting dermed forhandles efter den Afsked udi Kolding derom gjort er. Dermed etc. Actum Frederiksborg den 26 Martii Anno 1578.

Jydske Tegnelser. I, 263.

Den Tilstand, som var hidført ved Kurfyrst Augusts Voldgiftskjendelse, varede kun i fire Aar. Thi da Hertug Hans den ældre af Haderslev døde 1580, og da Kong Frederik ved Arvedelingen efter hans Død fik Haderslev- og Tørninglen, saa udstedte Kongen den 20 November 1581 en Befaling til Biskop Hans Laugesen i Ribe, hvorved Tilstanden før 1577 atter tilbageførtes. Da Brevet herom allerede er trykt i disse Samlinger, skal det ikke her gjentages ²⁾.

¹⁾ Et andet herhen hørende Aktstykke er en Klage (fra Juli 1577) fra M. Hans Laugesen, Superintendent i Ribe Stift, til Hertug Hans i Haderslev over at nogen Græsning og en Toft toges fra en Kapitels-Gaard i Brøns Sogn, hvilken Gaard Bispen i sin Tid var forlenet med af Kongen (Gemeinsch. Arch. XXXIX, 29 f.).

²⁾ Kirkehist. Saml. I, 477—8. Jfr. Hegelunds Kalender 6 Decbr. 1581:

derimod skal jeg meddelé en kongelig Befaling af væsentlig samme Indhold til Biskop Peder Hegelund i Ribe ved hans Embedstiltrædelse 1595.

Till M. Peder Hegelund, superintendent vdj Riiber stigt, kirekerne wdi Thøringe leen wdi for^{ae} stigt wdi Søndre Julland ahnrørendis, vt sequitur.

Christianus 4.

Wor synderlige gunst tilforne. Wiider, att wij wille, thett j oc ethers effterkommere superintendenter wdj Riber stigt, som ethers formænd sammestedtz aff arrildtz thid wdj wor kiere herre faders faders och kiere herre faders, begge salige oc hoglofflige ehukommelsis, regering, oc nu sidenn her effter giortt haffue, skulle visitére alle the kircker och sogner vdj Synder Juddtland wdj Thøringe leen, till Riiber stigt haffue liggett, oc till thennom att skulle haffue thend indseende, som en christelig superintendens oc biskop bør att haffue. Thj bede wij ether oc wille, atj retter ether effter alle for^{ae} kircker vdj Thøringe leen, saa mange som haffuer liggett till Riber stigt oc aff fremfarne biscopper ther vdj Riber domkircke ere visiterit, her effter att visitere och haffue indseende met, att Gudz ord sammestedtz predickis purt oc reent [oc] wforfalskett, och att altingest vdj religionen oc kircke thienistenn christeligenn forholdis oc handlis effter thend christelige ordinantz, som om religionen her wdj riigett er vdgangenn, oc att aldelis inthet ther emod tilstedis, effter som j for Gud oc oss wille andtsuare oc were bekiendt. Wij skicke ether her hoss wort obne breff der om till menige prester vdj for^{ae} Thøringe leen vdj Riber stigt, att the skulle holde ether for theris superintendent oc werre ether therudindenn hørige oc liudige, thett j for thennom haffue att lade forkynde och ether sidenn ther effter att rette etc. Actum Hafniæ 10 Martij aar 1595.

Jydske Tegnelser. IV, 503—4.

»Redditæ M. Johanni Lagonio literæ Regiæ per M. Erasmum Heidtman, quibus demandatur ipsi inspectio Ecclesiarum Tørninglen«.

Skjønt Nordslesvig siden 1581 var i den danske Konges uindskrænkede Besiddelse, bortfaldt dog ingenlunde alle Stridsspørgsmaal om geistlig Overhøjhed i Tørninglen, idet fremdeles Patronatsretten til Kirkerne blev hos Lensmændene eller (med den tyske Benævnelse) Amtmændene paa Haderslevhus, medens Biskoppen i Ribe havde Visitationsretten. Og da nu Lensmændene, der gjerne vare slesvig-holstenske Adelsmænd, som oftest med Nidkærhed modsatte sig alt, hvorved Tørninglen kunde knyttes nærmere til Kongeriget, end det ved det omtalte Forhold til Bispen i Ribe alt var, saa fremkom jevnlige Rivninger, navnlig saa længe den myndige og mægtige Gert Rantzov, Statholder i den kongelige Del af Slesvig og Holsten, var Lensmand i Haderslev- og Tørninglen. Et Par ret karakteristiske Breve fra Lensmanden i Ribe til Oplysning i saa Henseende skal her endnu meddeles ¹⁾:

a.

Myn gandske wenlig helsend nu och althid forsend med Gud wor herre. Kierre Her Cantzeler och kierre fader broder, nest min wenlig thacksigelse for allt gott, som y mig althid giort och beuiest haffuer, huilcket aff formuen igien att forskyllle och forthienne y mig alle min dage skall finde gandske weluillig thill att giorre, allt huis eder thill ærre och thienniste werre kand, som ieg kiendis mig plictig. Kierre Her Cantzeler, effthersom ieg nogen sinde haffuer skreffuit eder thill saa wel som ochsaa thald med eder om Siem sogen, som wdi langsomelig thid haffuer standen ledig foruden nogen wisse sognepresth, formedelst baade Giert Rantzou och ieg holder os thill Jus patronatus, da paa ded att sognett icki lenger skall stande ledig, erre wii saaledis der om forligt, dog paa Koning. Maiest. goede behag, att wii haffuer faaet en prest fra en anden sogen, som skall haffue samme kald, och huerchen hand helder ieg skall giffue hannom collatz, mens bispen skall forskriffue herritsprousten, som

¹⁾ Stykkerne meddeles efter Orig. i Kgl. Bibl., Saml. til Adel. Hist. Fasc. 17.

skall were hoes, nar bøndern giffuer hannom kald, och saa strax indsette hannom y sognet, huilcket wi effther denne leilighed formener well att kunde skie, efftherdi hand thill fforne er prestuied. Mens huad høyheden sig belanger och collats en anden thid att wdgiffue, ded haffuer wi henstillit thill hans Maiestet helder ochsaa rigens och førstendomens rad att om kiende, och eh huer formedelst denne indsettelse skyld sin rett wfforkrenckit.

Dette ieg wilde lade Cantzeleren wide, efftherdi mig nu stedis bud der offuer. Jeg for min person gjør helders althid gierne, huis eder thill ærre och thienniste were kand, och will eder hermet nu och althid den goede Gud haffue beffalit. Datum Ribe den 30 Martij anno 1616.

Albret Skiell

mpp.

Udskrift: Erlig och welbiurdig mannd Christian Friis till Borreby, koning. May^{te} Candtzeller, minn kiere farbroder och synderlig guode wenn, ganndske wennligen tillschreffuit.

Paaskrift af Kansleren: Albert Skels breff, att Gerdt Rantzo oc hand haffuer satt en prest i Siemb sogn. Rec. Haf. 14 April. A^o 1616¹).

b.

Minn ganndsche wennlig helssenn nu og altidt forsenndt med wor herre. Kiere Herr Candtzeller, broder och synnderlige gode wenn, betacker jegh digh wennligenn och giernne for beuist gode, huilcket igien att forschyllde ieg altidt will findes willigh.

¹) I Jyske Tegn. VIII, 352 findes et Kongebrev af 30 Novbr. 1631 til Hr. Albert Skeel og Biskop M. Jens Dinesen i Ribe om at afgive Erklæring om det Levned, som Præsten i Sem førte, da han var beskyldt for Drukkenskab. Heraf synes at fremgaa, at det i ovenstaaende Brev omhandlede Stridsspørgsmaal er blevet afgjort til Gunst for Stiftsøvrigheden i Ribe. I Krag's og Stephanus's Christian III's Hist, Supplem. S. 46—7 findes trykt en Kollats udstedt d. 10 Febr. 1539 af Michel Heesten, Lensmand paa Haderslevhus, for en Præst i Sem. Men som bekendt var i Reformationstiden (1528—43) Myndigheden over Tørninglen frataset Biskoppen i Ribe.

Kiere Herr Canndtzeller och kiere broder, epter som en wng personn wed naffn Hans Anderssen ehr kaldet thill Skierebech sogenn¹⁾, som ligger wdj førstendomet i Thørning lehenn, och nu will stadthollderenn Herr Gierdt Randtzow, att handt icke schall thage testimonium vniuersitatis fra Kiøbenhaffnn, wanseet att dett ehr wdj Ribersticht, som du widere aff denne indlucte seddell, bispenn her udj Ribe haffuer schreffuett, kanndt ehrfare, huorfor kiere broder jeg willde lade dig dett wide, paa dett, om stadthollderenn wille schriffue hans Maiett^s till derom, att du da wille haffue det i din hukommelee, som bispens seddell om formelder. Mig tyckes, att det er icke andett, end dj thid effter thidt will forringe rigenns frihedt och ligge dett wnnder førstendomet. I huis maader ieg kand tienne dig igien, gjør ieg gierne, och will hermet haffue dig Gud allermeglig^{te} befallet met mange m gode nætter, som ieg och Bertte ynnscher dig och Barebra. Actum Riberhuus denn 2 September anno 1620.

Albrett Skiell.

mpp.

Udskrift: Ehrlig och welbiurdige manndt Herr Christiann Friss thill Kraggerup ridder, kon. Maietts. Canndtzeller, min kiere broder och synnderlige gode wenn, wenligenn thillschreffuett.

Paaskrift af Kansleren: Erfare y det thydsche Candcelie. Statholderen will icke de schal tage testimonium uniuersitatis. Dansche ordinantz vndergiffuen.

Vedlagt findes følgende Klage fra Biskop Iver Hemmet i Ribe (skreven med hans egen Haand):

En vng person ved naffn Hans Anderson er kaldet til Skerbechs sogen, oc nu vil Her Stadtholdere, strenge Her

¹⁾ Den her omtalte Hans Andersen blev 1627 afsat fra Skjærbæk Sogn, fordi han — som det paastodes af Nødværge — havde ihjelstukket Præsten i Brøns med en Pennekniv (se Gjellerup, Jens Dinesen Jersin, S. 172).

Gert Rantzow, at han icke skal tage testimonium vniuersitatis fra Kiøbinhaffn: v-anseet

1. At det er udj Ribersticht,

2. oc Academiens fundatz lyder, at alle Superintendenten skulle her udj riget vere fortencht, at de effter denne dag ingen annammer, induier eller ordinerer til preste embede, med mindre end de nogen aar tilforne flitteligen oc vel her udj Vniuersiteten haffue studerit, oc siden skilies her fra met Rectoris testimonio. Oc der som de haffue studerit uden lands, at de dog tilforne examineris aff professoribus facultatis theologicæ her udj Vniuersiteten oc aff dennem fanger vidnesbyrd, saa de vdi alle artikler udj religionen komme offuer ens met Guds ords tienere her udj riget.

3. Noch a. 1581 er der giort en forordning aff høyløfflig K. Frederich (som er altid ocsaa indført i det tydske breff, bisperne i Ribe giffuis offuer Tørning læn i Riber sticht), at superintendenten udj Ribe skulle rætte sig effter, alle kircher udj Tørning leen, saa mange som haffuer ligget til Riber sticht oc aff fremfarne bisper ere visiterede, her effter at skulle haffue indseende met, at Guds ord vforfalsket læris och prediches, oc at altingest udj religionen oc kiercke tieniste forhandlis oc holdis effter den geistlige ordinantz, som om religionen her udj riget er vdgangen etc.

Her imod haffuer velbyrdige oc strenge Her Stadholdere Her Gert Rantzow tald met Hans Mtt. selff oc da bekommet denne resolutjon, at bispenn skal lade bliffue ved den gamle sæduane oc brug, indtil han bekommer K. Mts. synderlig befaling derpaa.

1. Nu suar bispen her til, at det haffuer uæret en gammel brug oc sæduaane, at presterne i for^{re} Tørning leen i Riber sticht haffner altid hafft deris testimonia fra Kiøbinhaffn.

2. Oc den meste part haffuer dem end nu.

3. Oc saadant haffuer uæret i brug oc sæduaane i hans tid oc i hans formands tid,

4. oc aldrig været paa klaget.

Huor for han mener, han bør at følge K. Mts. naadigste resolution oc bliffue ved for^{re} brug oc sæduaane, ind til han bekommer vider befaling etc.

De Aktstykker, jeg har at meddele om de tørninglenske Kirkeforhold, afsluttes med følgende Kongebrev til Præsterne i dette Distrikt, fremkaldt ved Klager, som Biskop Jens Dinesen Jersin i Ribe kort efter sin Embedstiltrædelse var indkommen med:

Obne breffue till Prouister och Prester vdi Hadersleffhus lehn, ut sequitur.

C. 4tus.

Hilse Eder wore kiere vndersaatter, Prouister, Prester och menige Clerecie vdi Riber Stift, som boer udi Hadersleffhus lehn, euindeligen medt Gudt och vor Naade. Wider, att efftersom vi formerche, at y Eder endtholder och iche will werre Ordinantzen och andre kongelig Mandater, Geistligheden och huad dend vedkommer belangende, vndergiffuen, medens ehn partt Eder att schall lade sig forlyde att haffue nogen Exeption oc betenckende vdi Ecclesiastica disciplina: da effterdi Bisperne aff Ribe giøre dieris eed paa Ordinantzen och haffuer intedt andedt att rette sig effter end dend och andre kongelige forordninger, bede vi Eder och biude, saa och alfvorligen befalle, attj aldielis och vden nogen Exeption in rebus Ecclesiasticis rette Eder effter Ordinantzen och andre kongelige forordninger, som allerede vdgangne ehr, eller her effter udgaaer. Huoreffter alle och ehnhuer Eder schall endelig haffue sig at rette och forholde, ladendis det ingenlunde. Giffuit paa wort Slott Frederichsborg dend 1 Octob. Anno 1629.

Jydske Registre Nr. 8. Fol. 216—7.

Angaaende de senere Forhold kan navnlig henvises til Aagaards Beskrivelse af Tørninglen S. 106 flg. samt Gjesings Jubellærere. I, 298—9. 314—5.